

УДК 341.231.14

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Жебровська Кристина Артаківна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Жебровская Кристина Артаковна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры международного и европейского права

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Zhebrovska Krystyna

Candidate of Juridical Sciences,

Associate Professor of the Department of International and European Law

National University «Odesa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-7-6151

МІЖНАРОДНЕ СПІВТОВАРИСТВО І ПРАВА ЛЮДИНИ

МЕЖДУНАРОДНОЕ СООБЩЕСТВО И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

INTERNATIONAL COMMUNITY AND HUMAN RIGHTS

Анотація. У статті автор детально аналізує роль міжнародного співтовариства у галузі міжнародного права прав людини, звертаючись до теоретичного аналізу та практичних прикладів. Починаючи з доктринального аналізу поняття «міжнародне співтовариство» автор поступово досліджує роль міжнародного співтовариства у подоланні головних проблем правової сфери захисту прав людини, окреслюючи окремі прояви впливу, та розглядає сучасні тенденції розвитку ролі міжнародного співтовариства у галузі прав людини. Автор приходить до загального висновку, що, незважаючи на невизначеність поняття «міжнародне співтовариство», воно є безпосереднім актором у галузі прав людини. Статус суб'єкта міжнародного права щодо міжнародного співтовариства не може бути підтверджений з однозначною впевненістю — це юридична фікція, яка використовується для формування понять в міжнародному праві, — але також неможливо не визнавати роль міжнародного співтовариства в сучасному міжнародному праві. У галузі міжнародного права прав людини це проявляється наступним чином: (1) міжнародне співтовариство безпосередньо формує перелік визнаних прав людини, який є «найнижчим рівнем», закріпленим у міжнародному праві; (2) міжнародне співтовариство використовує позадоговірні механізми для розширення інструментів правового і політичного захисту прав людини; (3) міжнародне співтовариство несе відповідальність/ зобов'язання у галузі правового захисту прав людини, яка здійснюється через інші суб'єкти міжнародного права; (4) захист прав людини міжнародним співтовариством здійснюється в політичній і правовій сферах, які пов'язані і незалежні одна від одного одночасно. Крім того, глобалізація як визнане явище впливає на еволюцію ролі міжнародного співтовариства в галузі прав людини. Такий розвиток або ж еволюцію можна охарактеризувати таким чином: тенденцію до поступового розширення сфери застосування інструментів, інструментів і агентів міжнародного співтовариства можна охарактеризувати позитивно, а відсутність динамічного розвитку найнижчого рівня міжнародного захисту прав людини — негативно.

Ключові слова: міжнародне співтовариство, захист прав людини, глобалізація, тенденції розвитку, міжнародне співробітництво.

Аннотация. В статье автор детально анализирует роль международного сообщества в области международного права прав человека, обращаясь к теоретическому анализу и практическим примерам. Начиная с доктринального анализа понятия международного сообщества автор пошагово исследует роль международного сообщества в решении главных проблем правовой сферы прав человека, определяя отдельные проявления влияния, и рассматривает современные тенденции развития роли международного сообщества в сфере прав человека. Автор приходит к выводу, что, несмотря на неопределенность понятия «международное сообщество», оно является непосредственным актором в области прав человека. Статус субъекта международного права в отношении международного сообщества не может быть подтвержден с однозначной уверенностью — это юридическая фикция, используемая для формирования понятий в международном праве, — но также невозможно не признавать роль международного сообщества в современном международном праве. В области международного права прав человека это проявляется следующим образом: (1) международное сообщество непосредственно формирует список признанных прав человека, который является «самым низким уровнем»; (2) международное сообщество использует внедоговорный механизм для расширения инструментов правовой и политической защиты прав человека; (3) международное сообщество несет ответственность за защиту прав человека, которая осуществляется через другие субъекты международного права; (4) защита прав человека международным сообществом осуществляется в политической и правовой сферах, которые связаны и независимы друг от друга одновременно. Кроме того, глобализация как признанное явление влияет на эволюцию роли международного сообщества в области прав человека. Такое развитие можно резюмировать следующим образом: тенденцию к постепенному расширению сферы применения инструментов, инструментов и агентов международного сообщества можно охарактеризовать положительно, а отсутствие динамического развития самого низкого уровня международной защиты прав человека можно охарактеризовать отрицательно.

Ключевые слова: международное сообщество, защита прав человека, глобализация, тенденции развития, международное сотрудничество.

Summary. Within the article through theoretical analysis and practical examples the author analyzes in detail the role of the international community in the area of international human rights law. Starting with a doctrinal analysis of the concept of the international community, the author step by step explores the role of the international community in solving the main problems of the legal sphere of human rights, identifying specific manifestations of that influence, and examines current trends in the development of the role of the international community in the area of human rights. The author considered that despite the vagueness of the concept of «international community», it is a direct actor in the area of human rights. The status of a subject of international law regarding the international community cannot be confirmed with unequivocal certainty — it is a legal fiction used to form concepts in international law — but it is also impossible do not recognize the role of the international community in the modern international law. In the area of international human rights law, it is manifested as follows: (1) the international community directly forms the list of recognized human rights, which is ‘the lowest level’; (2) the international community uses a non-contractual mechanism to expand the instruments of legal and political protection of human rights; (3) the international community owes human rights responsibilities that are exercised through other subjects of international law; (4) the protection of human rights by the international community takes place in the political and legal spheres, which are related and independent of each other at the same time. Globalization as a recognized phenomenon influences the evolution of the role of the international community in the area of human rights. Such an evolution can be summarized as follows: the tendency to gradually expand the scope of tools, tools and agents of the international community can be characterized positively, and the lack of dynamic evolution of the lowest level of international human rights protection can be negatively characterized.

Key words: international community, protection of human rights, globalization, development trends, international cooperation.

Постановка проблеми. Роль міжнародного співтовариства у сучасному міжнародному житті є доволі значною, хоча саме поняття «міжнародне співтовариство» не є чітко визначеним у міжнародному праві та навіть у доктрині. Хоча міжнародне співтовариство реагує на акти порушення норм міжнародного права та активно діє на міжнародній арені, у міжнародному праві його роль обмежена концепціями *jus cogens*, *erga omnes*, спільної спадщини людства та «обов’язок захищати», в яких

міжнародне співтовариство виступає ключовим елементом.

Проте варто зосередити увагу також на тому, що міжнародне співтовариство стає ключовим елементом для концепції прав людини (у різних її трактуваннях). Розбудовані після Другої світової війни інституції контролю за дотриманням прав людини, міжнародні та регіональні, створюють розгалужену міжнародну систему захисту прав людини. Сама ж концепція прав людини та її закріплення у сучасно-

му міжнародному праві дає привід фахівцям казати про становлення людини (індивіду) як суб'єкта міжнародного права. Безпосередній політичний контроль з боку міжнародних організацій, як і зростаючий вплив недержавних суб'єктів за рівнем дотримання прав людини у державах, перетворює проблемні аспекти захисту прав людини на сферу міжнародних інтересів. Усе згадане свідчить про змінну роль міжнародного співтовариства у галузі міжнародного права прав людини, дослідження якої є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Багато вчених займалися питаннями міжнародного співробітництва у сфері прав людини. Серед українських вчених варто згадати В. Н. Денисова, А. М. Овсюк, П. Ф. Мартиненко [1], Л. С. Криворучко [2], серед іноземних — Б. Петранова [3], Б. Сімма, А. Л. Паулуса [4], Г. І. Гернандез [5], Г. Мослер [6] тощо. Проте, як убачається з означених робіт, їхні автори приділяють увагу або конкретним аспектам міжнародного співробітництва, або визначенню поняття «міжнародне співтовариства», що говорить про відсутність повноцінного дослідження питання ролі міжнародного співтовариства у захисті прав людини на міжнародній арені. Узагалі, сучасна наука міжнародного права орієнтована на дослідження практичних проблем захисту конкретних прав людини, що негативно відображається на рівні дослідження загальних теоретичних проблем.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є теоретичне формулювання ролі та функцій міжнародного співтовариства у сфері права прав людини через призму сучасного міжнародного права. У тісному зв'язку з цим у статті розглядаються головні проблеми захисту прав людини в сучасному міжнародному праві та феномен глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співтовариство є не лише теоретичною концепцією, але і міжнародно-правовим терміном: у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів співтовариство згадується при формулюванні поняття імперативних норм, у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння міжнародне співтовариство наділено правом виступати потерпілим суб'єктом (ст.ст. 42, 48). Ба більше, у межах Підсумкового документу Всесвітнього саміту 2005 року [7] на міжнародне співтовариство покладаються обов'язки, одним з яких є зобов'язання «...використовувати відповідні дипломатичні, гуманітарні та інші мирні заходи... задля сприяння захисту населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людства» — таким

чином в міжнародно-правовому документі (декларації) був закріплений один з елементів концепції «обов'язок захищати». Отже, термін міжнародне співтовариство використовується як в суто міжнародних договорах, так і в документах так званого «м'якого» міжнародного права.

Проте сучасне міжнародне право, будь-то договори чи декларації, не розкриває значення або ж зміст цього терміну. Доктриністами термін міжнародне співтовариство часто застосовується для визначення міжнародної системи як такої [4, с. 268]. З поняття міжнародного співтовариства, наведеного у першому виданні енциклопедії Макса Планка, можна виділити дві необхідні умови для окреслення терміну: системність складових частин, членство у якій відбувається через факт формальної ідентичності як окремих суб'єктів (тобто наявність системи міжнародних відносин); і наявність загальних завдань і цілей [6, с. 309–312]. Саме друга умова у цьому визначенні є необхідною для формулювання категорії міжнародного співтовариства: будь-яке формулювання концепції міжнародного співтовариства, яке здатне генерувати правові наслідки, вимагає вийти за рамки реалізації індивідуальних інтересів держав по відношенню до міжнародного спільного інтересу [5, с. 19]. Отже, наявність спільного інтересу, який розділяють різні актори міжнародних відносин, перетворює хаотичну систему міжнародного співіснування на систему, яку можна окреслити терміном «міжнародне співтовариство». Варто наголосити, що складаючи Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року держави використовували найчастіше слово «ми», коли згадували наміри щодо окремих дій, а термін «міжнародне співтовариство» використовується тоді, коли певне зобов'язання чи дія формулюється абстрактно. Саме тому В. Любашенко називає міжнародне співтовариство юридичною фікцією [8, с. 186], до якого входять різні суб'єкти міжнародного права (насамперед, держави), що відповідає стану сучасного міжнародного права.

Водночас, термін «міжнародне співтовариство» тісно пов'язаний з поняттям міжнародного співробітництва, адже саме глобалізація та зближення інтересів та потреб держав були передумовами, які створили тісний взаємозв'язок держав. Уся система ООН, зокрема, механізми ООН, спрямовані на захист прав людини, вибудовуються на розумінні цінності прав людини, яка сформульована словами «Ми, народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучістю ... затвердити віру в основні права людини...» [9]. Взагалі, міжнародне співробітництво у царині прав людини не може відбуватися без налагодженої системи співробітництва, а права людини є невід'ємною

частиною сфери миру та безпеки [1, с. 15]. Отже, міжнародне співтовариство, якщо розглядати його через призму права прав людини, постає як форма еволюції міжнародного співробітництва, що заснована на спільних інтересах держав, і втілює концепцію справедливого міжнародного порядку, яка згадується, зокрема, у ст. 28 Загальної декларації прав людини 1948 року.

Міжнародне співтовариство найчастіше згадується в міжнародно-правових документах як суб'єкт, який володіє певними правами та обов'язками, які втілюються через певних інших суб'єктів (агентів) [8, с. 187–188]. Такими агентами у сфері прав людини постають Рада з прав людини ООН, Комітет із заборони катувань, інші спеціалізовані органи ООН щодо захисту прав людини, регіональні органи у сфері прав людини (адже вони мають дотримуватися приписів міжнародного права). І хоча в жодному міжнародному договорі, яким були створені згадані інституції, не згадується міжнародне співтовариство, функції цих органів виражають спільний інтерес держав (та інших акторів) щодо захисту певних прав людини. Таким чином, міжнародні інституції виконують функції наглядачів, які володіють визначеними і залежними від контексту правами та обов'язками.

Варто виокремити загальні проблеми царини захисту прав людини, які водночас окреслюють межі спільного інтересу держав та визначають роль міжнародного співтовариства.

По-перше, сучасне міжнародне право формулює перелік прав людини, але тлумачення цих формулювань залежить від держав. Варто згадати, що концепція прав людини не є погодженою серед фахівців та, власне, держав, і існують численні інтерпретації прав людини [10, с. 146]. Тому в міжнародних договорах, що мають обов'язковий характер, формується «найнижча планка», яка є консенсусом щодо того чи іншого права. Отже, міжнародне співтовариство формулює найнижчий рівень міжнародно-правового захисту прав людини, який може бути «підвищений» державами за власним бажанням.

По-друге, застосування тої чи іншої правової норми до держави залежить від взятих зобов'язань держави. Коли у 1982 році З. Келван наводив приклад Ірану як держави, яка не сприймає концепцію прав людини в цілому, та наголошував, що права людини не є обов'язковим елементом взаємовідносин держави та людини [10, с. 147], він не міг прогнозувати, що на початку XXI сторіччя права людини стануть визнаною цінністю, яка перейшла до звичаєвого права. Не дарма В. Любащенко говорить, що концепція «обов'язок захищати» є проявом загальної тенденції часткового виведення питань захисту

прав людини з внутрішньої компетенції держав, і, як наслідок, делегації відповідних повноважень до міжнародного співтовариства у формі обов'язку [11, с. 249]. При застосуванні цього висновку до всієї сфери прав людини можна стверджувати, що міжнародне співтовариство поступово розширює коло своїх обов'язків щодо захисту прав людини, використовуючи механізм позадоговірного правового характеру.

По-третє, виконання взятих державами зобов'язань у сфері прав людини неможливо через механізми примусу, що суперечать принципу суверенітету. Але тут варто акцентувати увагу на ст. 41 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: «1. Держави мають співробітничати з метою припинення правомірними засобами будь-якому серйозному порушенню у сенсі ст. 40...». Ця норма носить характер міжнародного звичаю, який покладає зобов'язання відповідного змісту на всі держави. Порушення зобов'язань у сфері права прав людини має отримувати відповідну реакцією інших держав, і далі – співробітництво з метою припинення. Міжнародне співтовариство проявляється в цій нормі через співробітництво, адже коли існує спільний інтерес, закріплений у нормі міжнародного права, існує також відповідальність за порушення цього інтересу. Питання виконання взятих державами зобов'язань у сфері прав людини необхідно розглядати не як відсутність обов'язкової юридичної сили у відповідних норм, а як відсутність ефективного механізму співробітництва між суб'єктами міжнародного права. Отже, міжнародне співтовариство володіє обов'язком припинення правомірними засобами серйозних порушень прав людини, що складають найнижчий рівень міжнародного консенсусу.

І останнє — політичний вимір прав людини. Не можна оцінювати роль міжнародного співтовариства у захисті прав людини без розгляду політичного ефекту тих чи інших дій. Застосування механізмів реакції на порушення прав людини тієї чи іншою державою часто залежить від політичних інтересів — це факт. Але варто звернути увагу також на правові формулювання, які закріплені, наприклад, у концепції «обов'язок захищати»: держави визнали існування саме обов'язку (а не права) захищати, що унеможливило довільне застосування відповідальності. Сучасне міжнародне право акцентує увагу на цьому аспекті: Міжнародний суд у рішенні щодо геноциду в Боснії та Герцеговині наголосив, що держави мають обов'язок вживати всі необхідні засоби для попередження геноциду, що відбувається на території іншої держави [12, с. 221]. Таким чином, політичний вимір прав людини хоч і має місце в су-

часних міжнародних відносинах, проте не замінює собою правове регулювання.

Окреслюючи наявні проблеми, які міжнародне право ставить перед міжнародним співтовариством у царині прав людини, не можна уникнути аналізу ціннісних орієнтирів розвитку міжнародного права прав людини.

Історичний досвід світу призвів до правового оформлення прав людини, а також до усвідомлення глобальних проблем. Міжнародно-правові документи у сфері прав людини є прямим наслідком травми Другої світової війни. Саме після Другої світової війни виникає і поступово закріплюється ідея того, що захист прав людини на державному рівні пов'язаний із світовою безпекою людства. Міжнародний мир та безпека стали головними орієнтирами міжнародної співпраці, а їх зв'язок з правами людини носить тісний характер [10, с. 137]. З часом самодостатність держав на міжнародній арені перестала бути фактом, що призвело до створення або формування агентів міжнародного співтовариства, які наділені конкретними функціями та справляють вплив на систему міжнародно-правового захисту прав людини. Інституціоналізація міжнародної системи захисту прав людини є яскравим проявом переходу концепції міжнародного співтовариства від пасивної ролі до активної. Наразі міжнародне співтовариство може не тільки бути глибоко стурбованим щодо порушень прав людини, але і зобов'язано превентивно та реактивно діяти через своїх агентів. Перехід до активної ролі міжнародного співтовариства потребує створення нових правових інструментів, тому із впевненістю можна говорити, що в майбутньому міжнародні інституції розширюватимуть сферу діяльності та інструментарій.

Більше того, концепція прав людини, у тому чи іншому вигляді, у сучасному світі є загальноприйнятною. Кожна держава офіційно стверджує, що зв'язок між нею та власними громадянами будується, зокрема, на ґрунті прав людини, хоч обсяг цих прав або ж тлумачення значно різняться. Найнижчий рівень захисту прав людини закріплений на міжнародному рівні. Через загальне сприйняття прав людини також визнається, що їхнє порушення є, як мінімум, легітимним предметом стурбованості міжнародного співтовариства, а отже, міжнародне співтовариство сформовано на основі спільного інтересу щодо їхнього захисту. Якщо подивитися на еволюцію міжнародних та регіональних механізмів захисту прав людини, то можна із впевненістю стверджувати про значний подальший розвиток міжнародних механізмів захисту прав та свобод людини, тобто агентів міжнародного співтовариства.

З іншого боку, одним з ефектів глобалізації світового життя є відсутність еволюції найнижчого рівня прав людини, що затверджений у міжнародному праві. Розвиток як такий присутній, але докорінної зміни «найнижчої планки» не відбулося з часу закінчення Другої світової війни. Причин цьому явищу декілька: наявність культурного релятивізму в сучасних міжнародних відносинах; протистояння «Північ-Південь» впливає на міжнародно-правове оформлення прав людини; протиставлення міжнародних механізмів контролю та захисту прав людини принципу суверенітету тощо [10, с. 137–138]. Але також маємо говорити, що перехід від пасивної до активної ролі міжнародного співтовариства спричинив гальмування еволюції розвитку найнижчого рівня прав людини, що проявляється у відсутності нових міжнародно-правових договорів, які б формували консенсус держав щодо «нових» прав людини. Тому роль міжнародного співтовариства у сфері прав людини має і негативний бік, що безумовно відображається на стані дотримання прав людини. У найближчий час ця тенденція не зміниться. Уявляється, що безпосередня зміна найнижчого рівня прав людини стане можливим лише тоді, коли зміниться традиціоналістське уявлення про державний суверенітет, яке притаманно наразі багатьом державам.

Висновки. З наведеного вище аналізу можна стверджувати, що незважаючи на невизначеність поняття «міжнародне співтовариство», воно є безпосереднім актором у сфері прав людини. Казати про статус суб'єкта міжнародного права щодо міжнародного співтовариства з однозначною впевненістю не можна — воно є юридичною фікцією, яка використовується для формування концепцій у міжнародному праві, — але не можна також і не визнавати роль міжнародного співтовариства у сучасному міжнародному праві. У галузі міжнародного права прав людини вона проявляється у наступному: (1) міжнародне співтовариство безпосередньо формує перелік визнаних прав людини, які складають найнижчий рівень; (2) міжнародне співтовариство використовує позадоговірний механізм розширення інструментів правового та політичного захисту прав людини; (3) міжнародне співтовариство володіє обов'язками у сфері прав людини, які реалізується через інших суб'єктів міжнародного права; (4) захист прав людини міжнародним співтовариством відбувається у політичній та правовій площині, які є пов'язаними, але незалежними одна від одної. На думку автора ці чотири характеристики найповніше відображають роль міжнародного співтовариства у царині прав людини, хоча їх перелік не є вичерпним.

Глобалізація як визнаний феномен впливає на еволюцію ролі міжнародного співтовариства у сфері прав людини. Підсумувати таку еволюцію можна таким чином: позитивно можна охарактеризувати тенденцію поступового розширення сфери діяльності, інструментарію та агентів міжнародного співтовариства, негативно — відсутність динамічної

еволюції найнижчого рівня міжнародного захисту прав людини. Отже, роль міжнародного співтовариства у сфері захисту прав людини розвивається і розвиватиметься, а вектори цього розвитку залежать як від розвитку міжнародного права, так і від світових політичних змін.

Література

1. Международное сотрудничество государств в области прав человека (проблемы защиты прав человека в условиях борьбы за мир и безопасность) / В. Н. Денисов, А. М. Овсяук, П. Ф. Мартыненко и др. К.: Наук. думка, 1987. 264 с.
2. Криворучко Л. С. Роль системи міжнародного співробітництва в підвищенні рівня захисту прав людини в Україні // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2012. № 3. С. 33–40.
3. Петранов Б. Правовое государство и международное сотрудничество в области прав человека // Международное право в современном мире. М.: Межд. отн., 1991. С. 112.
4. Simma, B. The International Community: Facing the Challenge of Globalization / Bruno Simma, Andreas L. Paulus // European Journal of International Law. 1998. No. 9. P. 266–277.
5. Hernandez, Gleider I. A Reluctant Guardian: the International Court of Justice and the Concept of 'International Community' // British Yearbook of International Law. 2012. Vol. 83. Issue 1. P. 13–60.
6. Mosler, H. 'International Legal Community' // RL Bindschedler et al. (ed), Encyclopedia of Public International Law, (Max Planck Institute) vol. 7. North-Holland, Amsterdam, 1992. P. 309–312.
7. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 года, принят резолюцией 60/1 Генеральной Ассамблеи от 16 сентября 2005 года // Сайт ООН. URL: ibit.ly/7Mcc.
8. Любашенко В. І. Міжнародне співтовариство в концепції «обов'язок захищати» // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. No 8. С. 185–190.
9. Устав ООН // Сайт Верховної Ради України. URL: ibit.ly/1kiB.
10. Kavan Z. Human Rights and International Community. In: The Community of States. Edited by James Mayall. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1982.
11. Любашенко В. І. Концепція «обов'язок захищати» і права людини: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 260 с.
12. International Court of Justice. The Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro). Judgement of February, 26, 2007.

References

1. International Cooperation of States in the Area of Human Rights (Problems of Human Rights Protection Within the Framework of Trend Towards Peace and Security) / V. N. Denisov, A. M. Ovsyuk, P. F. Martynenko etc. K: Nauk. Dumka, 1987. 264 p. [in Ukrainian]
2. Kryvoruchko L. S. The Role of the System of International Cooperation in Increasing the Level of Human Rights Protection in Ukraine // Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho Universitetu. Yurydychni Nauki. 2012. No 3. P. 33–40. [In Ukrainian]
3. Petranov B. Constitutional State and International Cooperation Within the Area of Human Rights. Mezhdunarodnoe Pravo v Soveremennom Mire. M.: Mezhd. Otn., 2012. [in Russian]
4. Simma, B. The International Community: Facing the Challenge of Globalization / Bruno Simma, Andreas L. Paulus. European Journal of International Law. 1998. No. 9. P. 266–277.
5. Hernandez, Gleider I. A Reluctant Guardian: the International Court of Justice and the Concept of 'International Community' // British Yearbook of International Law. 2012. Vol. 83. Issue 1. P. 13–60.
6. Mosler, H. 'International Legal Community' // RL Bindschedler et al. (ed), Encyclopedia of Public International Law, (Max Planck Institute) vol. 7. North-Holland, Amsterdam, 1992. P. 309–312.
7. 2005 World Summit Outcome Document. UN GA Resolution 60/1, dated September 16, 2005. URL: ibit.ly/7Mcc.
8. Liubashenko V. I. International Community and the Concept of Responsibility to Protect // Visnyk Pivdennoho Rehionalnoho Centru Natsionalnoi Akademiy Pravovykh Nauk Ukrainy. 2016. No 8. P. 185–190.

9. UN Charter / Web-site of Verkhovna Rada. URL: ibit.ly/1kiB.
10. Kavan Z. Human Rights and International Community. In: The Community of States. Edited by James Mayall. George Allen & Unwin (Publishers) Ltd, 1982.
11. Liubashenko V. I. The Responsibility to Protect Concept and Human Rights: A Monography. Odesa: Fenix, 2019. 260 p.
12. International Court of Justice. The Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia & Herzegovina v. Serbia & Montenegro). Judgement of February, 26, 2007.